

PROSLOV

Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Požegi, najmlađa Akademijina znanstvena ustanova izvan Zagreba, osnovan je 21. ožujka 2009. ugovorom između Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Županije požeško-slavonske i Grada Požege. Grad koji na kulturnom zemljovidu Hrvatske, zahvaljujući svojoj višestoljetnoj znanstveno-umjetničkoj tradiciji, zauzima već odavno jedno od prvih mjesta, istodobno i središte Požeške, od davnina zvane Zlatne doline, poznate po voćarstvu i vinogradarstvu, osnutkom ovoga Zavoda dobio je instituciju koju već odavno zaslužuje, a zadaća joj je da istražuje tu bogatu, još uvijek nedostatno poznatu, baštinu.

Kad znamo da je u XIX. stoljeću Požega bila razvijena gradska sredina, koja je pulsirala dinamičnošću važnoga administrativnog, gospodarskog i prosvjetnog središta u ovom – središnjem – dijelu sjevernohrvatskog, panonsko-slavonskog prostora, bit će nam sasvim razumljivo i prirodno da je u tom gradu cvjetao i bogat kulturni život. Ali taj grad bio je zacijelo razvijeno kulturno središte i prije osmanske najezde. U njemu je, zna se, od XV. do XX. stoljeća rođeno dvadesetak hrvatskih književnika nemala značenja i ugleda, koji su svojim djelom (bili) vezani uz taj grad i kad nisu živjeli i djelovali u njemu. Govoreći o piscima požeškoga kruga, ne govorimo samo o perifernim ili marginalnim nego, naprotiv, vrlo često, o nekim temeljnim stvaraocima i pojavama koji su imali i pokretačku ulogu u hrvatskoj književnosti, ili, ako ne to, onda su često svojim estetskim dometima na samome vrhu hrvatskoga književnog stvaranja. A ima ih koji su u svoje vrijeme bili vrlo djelatni i popularni u požeškoj sredini, ali su s vremenom utonuli u zaborav.

Nedaleko od Požege nalazi se znameniti lokalitet Rudina, ruševina romaničke opatije iz XII. stoljeća, za koju možemo reći da po iznimnoj likovnosti tamo nađenih kipova, fresaka i reljefa sasvim priliči gradu Požegi i dopunjava sliku o njegovoj povijesti: sugerira da je riječ o važnome kulturnom središtu, o kojemu danas ne znamo gotovo ništa. Stilski je osebujna i crkva sv. Lovre u Požegi. Prvi put spominje se 1303. kao dominikansko zdanje, a ima sve bitne elemente gotičke arhitekture, s vrsnim gotičkim freskama koje su otkrivene tek 1964., ali znatno oštećene, nakon što su više

od pola stoljeća bile prežbukane. Njihovim otkrićem slutnja o važnom (humanističkom?) središtu u predturskim vremenima postaje još uvjerljivija i poticajna.

Nažalost, kulturno stvaranje u Slavoniji uopće i u Požezi, napose prije pada pod osmansku vlast, posve je neistraženo i tek u novije doba došli smo do prvih, još uvijek mutnih i sasvim fragmentarnih spoznaja, koje već i takve bitno mijenjaju donedavne predodžbe da sve do izгона Turaka krajem XVII. stoljeća u tome dijelu Hrvatske nije ni bilo kulturnog i umjetničkog stvaralaštva. Danas znamo za nekoliko pisaca-latinista iz Požege, a oni potiču na nova, još intenzivnija istraživanja, koja bi možda mogla dovesti i do zaključka da je benediktinski samostan u Rudini – koji se spominje već u XIII. stoljeću, a danas je poznat po romaničkoj plastici, koja je prije tridesetak godina bila senzacionalno otkriće za cijelu Europu – bio jedno od središta književnoga, upravo glagoljaškoga i humanističkoga, stvaranja na sjeveru Hrvatske. Nedavna otkrića glagoljice, i to upravo u blizini Požege (Brodski Drenovac), dopuštaju i najsmjelije pretpostavke da je i u predturskoj Slavoniji od XIV. do XVI. stoljeća bilo književnoga stvaranja, samo što o njemu nisu ostali čvršći konkretni podatci i materijalni dokazi. Romanička plastika iz Rudine i gotičke freske iz Sv. Lovre dokazuju da je u to vrijeme cvalo i likovno stvaranje.

U gospodarskom razvoju Požeške kotline, a posebno u njegovu agrarnom segmentu, znatno mjesto pripada uzgoju vinove loze i proizvodnji vina. Vinogradarstvo i vinarstvo Požeštine možemo pratiti od najstarijih vremena. Prvi podrum utemeljen je 1232. u Kutjevu. To je jedan od najstarijih podruma u Hrvatskoj, a očuvan je sve do danas. Bitan napredak vinogradarstva i vinarstva vidljiv je u drugoj polovini XIX. stoljeća i na prijelazu u XX. stoljeće, a potaklo ga je djelovanje Hrvatskoga gospodarskog društva i njegova glasila *Gospodarski list* te priredbe gospodarskih izložbi u Požezi 1863. i prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe u Zagrebu 1864.

Posebnu ulogu u tome imala je nadaleko poznata požeška *Rataranica*, koja je desetljećima odgajala brojne vinogradare i podrumare, a i sama je uzorno njegovala kulturu vinove loze u vlastitim vinogradima i vinima u vlastitom podrumu. Nije suviše upozoriti da je tom školom neko vrijeme upravljao Slavko Kolar, istaknuti hrvatski književnik, koji je bio i đak požeške Gimnazije.

Vina iz Požeške kotline danas su među najkvalitetnijim hrvatskim vinima; slobodno možemo reći da su to zlatna vina iz Zlatne doline.

Od davnina jedno od važnih upravnih i administrativnih središta hrvatskoga kraljevstva, županijski grad i sjedište slavonskoga potkralja (hercega) već u XII. stoljeću, grad koji od XIII. stoljeća uživa povlastice slobodnoga i kraljevskoga grada, a taj status potvrđen mu je i poveljom kraljice Marije Terezije 1765., gotovo stoljeće i po pod osmanlijskom vlašću – stolica Sandžakata od 1535. do 1687., pa opet sjelo Županije požeške od 1745., prvo i sve do novijega vremena najrazvijenije prosvjetno središte u sjevernoj Hrvatskoj, s prvom i najstarijom gimnazijom u Slavoniji, koja upravo ulazi u 310. godinu svoga kontinuiranoga postojanja, Požeza je sredinom

XVIII. stoljeća petnaest godina, od 1761. do ukinuća isusovačkog reda 1776., bila i sjedište jednoga od naših prvih sveučilišta. Bila je to *Academia Posegana*, na kojoj se studirala filozofija i teologija. Požega je od starine bila grad činovnika i obrtnika, velikaša i posjednika, svećenika i đaka, ali i grad znanstvenika i umjetnika, pa je to ostala i do danas. Desetci istaknutih znanstvenika i sveučilišnih profesora različitih struka bili su Požežani, od matematičara Željka Markovića i suosnivača Elektrotehničkog fakulteta u Zagrebu Vladimira Muljevića do Ante Šercera i Ivana Reinera, istaknutih profesora zagrebačkoga Medicinskog fakulteta. Iz Požege je i jedan od prvaka Hrvatskoga narodnog preporoda Vjekoslav Babukić, prvi kodifikator modernoga hrvatskoga književnog jezika, zajedničkoga za sve Hrvate, iz Požege su desetci vrsnih književnika (od baroknoga Antuna Kanižlića do požeškog Šenoe Josipa Eugena Tomića i ludističkog Bore Pavlovića) i slikara (od malo poznatoga Gustava Poše do slavnoga Miroslava Kraljevića), glazbenika i glumaca (Vilma Nožinić, Ervina Dragman, Mia Oremović), iz Požege su i neki naši veliki putnici – od istraživača i viceguvernera Konga Dragutina Lermana do renesansnog erudita Matka Peića. To bogatstvo u raznolikosti učinilo je Požegu gradom u kojem se razvio poseban stil življenja. Tamo se uvijek živjelo s ozbiljnošću i humorom, polako i dostojanstveno, u ljepoti kuća i čistoći ulica i trgova, u slikovitosti i svježini parkova i vrtova.

Stoga se i ne čudimo što su već hrvatsko-ugarski kraljevi iz dinastije Arpada držali Požegu biserom u svojoj kruni, što su je smatrali kraljevskim imanjem pa su često i boravili u tome gradu i priznavali mu poseban, upravo privilegiran položaj, nazivajući ga i Kraljičinim gradom.

Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Požegi predstavio se našoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti znanstvenim skupom *Požega i Požeština kroz stoljeća*, kojim je obilježio osamstotu godišnjicu Požeške županije. Skup je održan u Požegi 16. listopada 2010., odvijao se tijekom cijeloga dana u tri sekcije, šezdesetero autora podnijelo je 39 izlaganja iz različitih, gotovo svih područja koja ulaze u krug znanstvenoistraživačke djelatnosti Zavoda, a na otvorenju su okupljene pozdravili tadašnji predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti akademik Milan Moguš i glavni tajnik akademik Slavko Cvetnić te župan Požeško-slavonske županije g. Marijan Aladrović i gradonačelnik grada Požege g. Zdravko Ronko.

Knjiga koja je pred nama otvara ediciju *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Požegi*, a donosi radove iznesene na istaknutome znanstvenom skupu.

Dubravko Jelčić